

University of Groningen

Thema und Variationen

Hausdorf, Ursula Barbara

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1996

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Hausdorf, U. B. (1996). Thema und Variationen: eine Literatur-psychologische Studie zu Leben und Werk Claire Golls. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Dit onderzoeksproject behelst een literatuurpsychologische studie over leven en werk van de in het perspectief van de vrouwenliteratuurgeschiedenis zo controversiële schrijfster Claire Goll (1890-1977). Hieraan bestaat een behoefte omdat tot nu toe - afgezien van een franstalige publikatie uit 1967 in de serie *Poètes d'aujourd'hui*, waaraan de schrijfster zelf heeft meegewerkt - literatuurwetenschappelijke publikaties over Claire Goll en haar werk ontbraken.

De basis voor dit onderzoek vormt het oeuvre van de schrijfster, echter niet het gehele oeuvre. Het tekstcorpus wordt voornamelijk gevormd door haar autobiografisch getinte geschriften *Der gestohlene Himmel* en *Traumtänzerin. Jahre der Jugend* en haar memoires *Ich verzeihe keinem. Eine literarische Chronique scandaleuse*.

Bij de psychoanalytische interpretatie van deze teksten is het steeds opnieuw duidelijk geworden dat het Claire Goll in haar werken er minder om gaat te beschrijven hoe zij haar werkelijkheid heeft beleefd, dan om de correctie en compensatie van haar objectieve werkelijkheid. Haar autobiografische geschriften blijken evenzeer een weergave van de fantasiepatronen die ontstonden in reactie op de getraumatiseerde relatie met haar moeder, als een weergave van de feitelijke levenssituatie. Het onderzoek richt zich dan ook op de analyse van deze patronen, voorzover deze zich in literaire vorm manifesteren. Bijzondere aandacht wordt in dit verband geschonken aan aspecten als de gezinsconstellatie, het milieuspecifieke socialisatiepatroon van het fin de siècle, het sadomasochistische karakter van de relatie tussen moeder en dochter en de gevolgen daarvan voor de (verdere) ontwikkeling van het gevoelsleven, de partnerkeuze en de literaire productie van Claire Goll. Met behulp van de analyse en de interpretatie van de literaire fantasiën omtrent haar biografie en van haar ontwerpen van zichzelf als vrouwelijk subject wordt gepoogd, zicht te krijgen op de hartstochten, obsessies, verlangens en angsten van Claire Goll. Ook wordt getracht mogelijke oorzaken te achterhalen die een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van de ernstige psychische problemen waarmee de schrijfster - getuige haar correspondentie - tijdens haar leven (soms) te kampen heeft gehad en na te gaan, in hoeverre deze problemen motivatie of een handicap voor haar literaire creativiteit waren en in hoeverre haar werk opgevat mag worden als neerslag, als compensatie of als afweer van haar psychische problemen. Om dit doel te bereiken worden naast de eerder genoemde geschriften een viertal significante niet-autobiografische prozateksten aan eenzelfde analyse onderworpen als de autobiografische teksten, te weten de romans *Der Neger Jupiter raubt Europa* en *Ein Mensch ertrinkt* en de verhalen *Apollo mit dem Kaugummi* en *Die Taubenwitwe*. Er moet worden geconcludeerd dat de resultaten van de bestudering en interpretatie van deze prozateksten de uitgewerkte bevindingen m.b.t. het autobiografische werk staven: Claire Goll tracht in haar werk haar eigen (gemythologiseerde) wereld te creëren in welke zij haar onnipotentie- en ondergangsfantasiën kan uitbeelden. Dat leidt er toe dat fictie en feiten van begin af aan in haar autobiografische werk naast elkaar staan en niet altijd duidelijk te onderscheiden zijn. Hoewel in deze versmelting van feiten en fictie zeker gradaties te onderscheiden zijn, is de ware toedracht amper te achterhalen, want de nog toegankelijke informatie die betrekking heeft op het leven van de

schrijfster is buitengewoon schaars.

In het literatuurpsychologisch onderzoek van de teksten ligt het accent dus op de haar typerende fantasieën, wat in overeenstemming is met de psychoanalytische uitgangspunten van het onderzoek. Aan de hand van de beschreven situaties en de manier waarop deze beschreven en/of in relatie tot elkaar gebracht zijn is het met behulp van psychoanalytische (ontwikkelings)theorieën mogelijk bepaalde fases in het leven van Claire Goll nader te bepalen, en beter te begrijpen hoe ook onbewuste factoren deze hebben beïnvloed.

Uit de psychoanalytische interpretaties valt al snel op te maken dat alle teksten van Claire Goll om één thema gecentreerd zijn: de gezinsconstellatie. In dit verband wordt bijzondere aandacht geschonken aan de passages in de autobiografische teksten, waarin Claire Goll haar eigen "Familienroman" (in de zin van Freud, dus als typische fantasie over de ouders) weergeeft en literair verwerkt. De analyse van de verschillende versies van Claire Golls "Familienroman" - waarin zij de geschiedenis van haar kinderjaren dwangmatig herschrijft en waarbij haar ouders en haar broer tot stereotype personages worden gemaakt - maakt duidelijk dat Claire Goll steeds tracht tot vroegere, psychische ontwikkelingsfasen te regrediëren. Uit het overige werk van Claire Goll blijkt, dat zij haar obsessie met de gezinsconstellatie aanvankelijk binnen het voor haar geruststellende kader van de literaire fictie heeft uitgewerkt, voordat zij het thema voor iedereen zichtbaar met haar eigen levensverhaal in relatie brengt. Dat Claire Goll zich zowel in haar fictioneel-belletristische als ook in haar autobiografische werk blijvend en intensief met dit thema bezighoudt, getuigt van een innerlijke beklemming. Het blootleggen van de wortels van deze innerlijke beklemming met behulp van psychoanalytische theorieën voert steeds opnieuw terug naar de preoedipale ontwikkelingsfase van Claire Goll en daarmee tevens naar de moeder-kind-relatie. Nauw verbonden met de moeder-dochter-relatie in het werk van de schrijfster is de problematiek m.b.t. het vroegste stadium in de ontwikkeling van het kind. Reeds tijdens de symbiotische relatie tussen moeder en kind lijkt het tot een traumatisering van het kind te zijn gekomen, omdat de moeder aan de ene kant de omgang met het kind tot een minimum beperkt, het kind eigenlijk afwijst, maar anderzijds haar eigen conflicten en angsten op het kind overdraagt. Daarmee wordt de grondslag gelegd voor problemen en structuren die in het latere volwassen leven in een andere gestalte weer opduiken. De gezinsconstellatie, het milieuspecifieke socialisatiepatroon en de moeder-dochter-relatie worden met behulp van de psychoanalytische (ontwikkelings)theorieën van o.a. Klein, Winnicott, Mahler, Benjamin en Fast nader onderzocht. Uit de teksten van de schrijfster blijkt, dat de onderlinge verhoudingen in het gezin Aischmann buitengewoon gecompliceerd waren. Achter de welaangepaste façade gaat een streng hiërarchisch en autoritair gestructureerd gezin schuil, waarin alle macht in de handen van de moeder geconcentreerd is. De pathologische gezinsstructuur, het socialisatiepatroon en de slechte moeder-kind-verhouding beïnvloeden en versterken elkaar in negatieve zin. De maatschappelijk aanvaarde opvoedingsregels verwerden in het gezin Aischmann tot psychische terreur. Vanuit de aan Claire Goll toegekende positie in het gezin tracht zij de wensen van de ouders die

¹ Ann Yvan Goll: *Freud und Gedichte aus dem Nachlass*. Hrsg. von Claire Goll. Wiesbaden 1951.

deze aan haar in woord of gedrag kenbaar maken, te vervullen. Door zich aan deze bewuste en onbewuste verlangens aan te passen wil zij zich verzekeren van de liefde van haar ouders. Gelijktijdig initieerde zij daarmee, zoals Winnicott zegt, het conflict "true self" contra "false self". Vanaf de vroegste jeugd eraan gewend, zich aan de eisen van en de deprivatie en vernedering door de moeder te onderwerpen - heeft de schrijfster nooit geleerd, zich te ervaren als subject met eigen gevoelens, interesses en behoeften dat onafhankelijk van de wil van de moeder bestaat. Omdat zo het wetmatige moeder-dochter-conflict in de vroege ontwikkelingsfasen van het kind niet intersubjectief kan worden verwerkt, verschuift de agressie van het kind naar 'binnen', dwz. het conflict blijft intrapsychisch bestaan. De permanente strijd met de moeder en de daaruit voortvloeiende ambivalentie- en ambitendentiegevoelens jegens haar leiden tot de vaak alles overheersende angsttoestanden en fobieën van Claire Goll en - onder de invloed van een buitenproportionele verlatingsangst - tot de hang naar regressie op een preoedipaal ontwikkelingsniveau, tot splitsing van het moederimago in "goed" en "slecht". Deze regressieve splitsing blijkt in de verdere ontwikkeling van Claire Goll nooit echt geneutraliseerd te zijn, want niet alleen bij de beoordeling van personen hanteert zij haar leven lang slechts de zwart/wit-kategorieën "goed" en "slecht". Ook de karakters van alle protagonisten in het fictionele oeuvre van de schrijfster zijn op de leest van deze zwart/wit sjabloon geschoeid.

Deze regressie, die ook aan het neurotisch gedrag van Claire Goll als volwassene ten grondslag ligt, is één verklaring van haar sterke hang naar tederheid en eenwording met haar partner(s); een gedragspatroon dat - zoals uit haar memoires blijkt - alle partnerkeuzes en liefdesrelaties in haar leven bepaalt. Het continue deficit aan empathie had niet alleen een 'vergiftigde' emotionele binding tussen moeder en kind tot gevolg, het laat tenslotte ook een sadomasochistische relatie tussen beiden ontstaan.

Een tweede verklaring voor het gedrag van de volwassen Claire Goll ligt besloten in het feit dat zij nooit haar "objectief vrouwelijke identiteit" (Fast) heeft kunnen verwerven. Teleurgesteld en afgewezen door haar moeder tracht Claire Goll als kind haar psychosexuele ontwikkeling als het ware stil te leggen. Deze weigering lijkt voor haar de enige mogelijkheid om zich gedeeltelijk aan de greep van haar moeder te onttrekken en om zich niet met haar vrouwelijkheid te moeten identificeren. Een identiteit die zij - uitgaande van de overtuiging, dat deze op een 'gebrek' stoelt en ook in cultuurhistorisch perspectief als minderwaardig geldt - voor zich zelf afwijst. Nog als volwassene meet zij zich bij voorkeur de houding van een kind aan, om alsnog haar verlangen naar versmelting met de ideale ander te kunnen realiseren. Het hele volwassen leven van Claire Goll, zoals zij dat in haar memoires beschrijft, is uitdrukking van dit verlangen, ook wanneer het centrale thema niet meer de gezinsconstellatie is. Veeleer tracht de schrijfster in haar memoires de symbolische wereld uit haar fantasiën om te zetten in haar biografische werkelijkheid. Met behulp van de theorie van Louise Kaplan valt aan te tonen dat ondanks de themawisseling ook de memoires van Claire Goll in dienst staan van pogingen tot overwinning van de kinderlijke trauma's. Kaplan heeft in haar boek *Female Perversions* (1991) de theorie van de vrouwelijke perversie ontwikkeld,

een deelgebied dat tot nu toe sterk onderbelicht bleef in de vakliteratuur, want perversie werd in de eerste plaats in verbinding gebracht met de mannelijke sexualiteit. Uitgangspunt van Kaplans theorie is het 'gender'-begrip dat zij ziet als een socio-culturele constructie van wat vrouwelijkheid behoort te zijn. De rigiditeit waarmee de maatschappij eist dat vrouwen zich aan deze definitie onderwerpen, wordt als oorzaak voor vrouwelijke perversies gezien. Dat betekent ook dat de perversie - net als de neurose - als afweerstructuur functioneren kan. Met behulp van deze theorie en het begrippenkader van de neurosenleer is het mogelijk gebleken, de eerder - op basis van de ontwikkelingstheorieën van o.a. Mahler, Benjamin en Fast - geconstateerde sadomasochistische relatie van de schrijfster met haar moeder en de weigering van Claire Goll haar objectief vrouwelijke identiteit aan te nemen uit een ander gezichtspunt te interpreteren, dit keer in het licht van de vrouwelijke perversie.

Wanneer de schrijfster in haar memoires voor zichzelf het 'Recht auf Weiblichkeit' opeist en iedere emancipatie van de hand wijst, verwoordt zij daarmee haar onbehagen als vrouw geboren te zijn en aan een bepaald beeld van vrouwelijkheid te moeten voldoen. Tot deze vrouwelijke strategieën, die Kaplan 'pervers' noemt, behoren o.a. ook het 'fetisjeren' van het eigen lichaam en een buitengewone onderdanigheid ten opzichte van mannen - gedragsspatronen, die bij Claire Goll sterk aanwezig zijn. Of zij haar leven met Yvan Goll tot de 'Mythos vom idealen Paar' verheft, of zich kant tegen de emancipatie, altijd put zij haar inspiratie uit de conflicten uit haar kindertijd, ook als de variant van de volwassene op grond van haar psychische ontwikkeling anders is dan die uit de vroege jeugd. In de traumatisering in haar vroegste jeugd liggen eveneens de wortels voor haar vaak hatelijke gedrag tegenover vrouwen en haar telkens weer tot uitdrukking gebrachte zelfhaat. Alleen al het door haar socialisatie verworven denkbeeld dat vrouwen ten opzichte van mannen 'minderwaardig' zouden zijn, is voor haar reden genoeg, zichzelf te haten voor het feit dat zij tot het vrouwelijke geslacht behoort.

Steeds wanneer Claire Goll niet meer in staat bleek te zijn, haar feitelijke realiteit met haar ideale werkelijkheid in overeenstemming te brengen, begon zij te schrijven. Met het schrijfsproces vulde zij (net als met haar talrijke liefdesrelaties) de leegte die ontstond door het verliezen van het onnipotente gevoel van het 'een-zijn'. Door dat zij haar ideaal re-construeerde, kon zij haar werkelijke ik voor de duur van het schrijfsproces ontkennen en door het geconstrueerde ideaal-ik vervangen. Met andere woorden: het schrijven betekende voor Claire Goll de mogelijkheid met behulp van de symbolische orde zich de imaginaire wereld te heroveren. Door dit proces werd niet alleen ambivalentie tot perversie, maar schrijven ook tot subversie, in zoverre sociale en individuele normen en waarden enerzijds leken te worden geaccepteerd door de schrijfster, maar anderzijds door haar fantasiën buiten werking werden gezet.